

דתישכונת

בס"ד

פרשת עקב, תשע"ו, מספר 1184

א-לוהי האלוהים

אורי שרקי

מונומנטליות, מצבות או פסלים, מה שמורה על השפעה חודרת של הציווי המקראי נגד פסל ותמונה בקרב העברים הקדמונים. חיזוק רב לטענה זו יש במאפיינים המונומנטליסטים המובהקים של האתר הקדום מאוד של המזבח בהר עיבל.²

אפשר לטעון שכל הביטויים על אלוהי העמים כוונתם אליבא דעובדיהם, אך למעשה אין בהם ממש, וכל העבודה הזרה יסודה פשוט בטעות לוגית גסה של בני האדם, משום שייחסו כוח א-לוהי למי שאין בו, או שסברו שרצון ה' הוא שיעבדו לברואיו הגדולים.³ הסבר זה עולה במיוחד מדברי הנביאים שמסוף ימי הבית הראשון ומימי גלות בבל. ירמיהו⁴ מרבה לתאר את אלוהי העמים כשקר והבל, וכן דניאל (ה:כג).

אף על פי שיש בוודאי מדה רבה של אמת בעמדה זו, האחרונה, המקובלת מאוד בעם ישראל לדורותיו, עם כל זה אין בכך כדי ליישב את הלב מול סגנונם של המקראות. פשוט יותר לקבל את עמדתם של המקובלים, המייחסים ממשות לכוחות הרוחניים הנעבדים על ידי האומות, כתואמת את פשט המקרא. כך כותב רבי יוסף ג'יקיטליא בספר "שערי אורה"⁵:

ואין לך להאמין דברי ריקות של כמה ריקים שאומרים שאין כוח באלוהי העמים ואינם נקראים אלוהים. אבל יש לך לדעת שה' יתברך נתן כוח וממשלה ושבט ביד כל שר ושר משרי האומות לדון ולשפוט את עמו ואת ארצו. ונקרא שם השר "אלוהים" לפי שהוא שר ושופט את בני ארצו.

לפי זה יתברר פסוק קשה בפרשתנו (י:ז):

כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וְאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים.

² עיינו: אדם זרטל, עם נולד: המזבח בהר עיבל וראשית ישראל, תל-אביב 2000.

³ כך למשל לפי הרמב"ם: משנה תורה, הלכות עבודה זרה, פרק א.

⁴ י:ג; י:טו; טז:ט; נא:יח.

⁵ שער ו, ורשה תרמ"ג (מהד' צילום: ירושלים תש"ך), עג, א.

אמונת הייחוד (מונומנטליזם) של היהדות מתמודדת עם קשיים לא מעטים העולים מפשרות של המקראות. סגנון התנ"ך נראה כמשרד הכרה בריבוי אלים, כשה' הוא המיוחד לבני ישראל, ודורש מהם שיעבדו רק לו, בעוד שעיבור העמים קיימת טולרנטיות כלפי עבודת אלוהיהם.

קיימים כיוונים שונים של ניתוח התופעה: האחת היא של ביקורת המקרא, הרואה באמונת הייחוד את פריה של התפתחות הדרגתית של האמונה בקרב ישראל; מריבוי אלים לעליית מעמדו של אל אחד על פני האחרים, בתור אל לאומי לוקאלי, שרק בשלב מאוחר הפך לאל-יחיד עבור העולם כולו.

עמדה זו אינה עומדת במבחן הביקורת הראשונית ביותר. אם נחזיק בה, נצטרך להפוך על פניו את כל הרצף ההיסטורי המקראי, ולייחס לזמן מאוחר את כל הפרקים המדברים על ה' כבורא שמים וארץ. כבר הצביע החוקר אולברייט¹ על כך, שהמעבר מתודעה פוליתאיסטית לתודעה מונומנטליסטית מהווה דילוג דרסטי של ההכרה, ולא תוצר אבולוציוני.

גם הארכאולוגיה מספקת ראייה עקיפה לקדמות התפיסה המופשטת של האלוהות, דווקא מכוח דלותם של הממצאים מהתקופה הקדומה בישראל, לעומת ריבוי הממצאים בארצות העמים הסובבים. כמעט ואין כתובות

¹⁹ ספרי דברים, פיסקה עט.

²⁰ עוד לדיון בסוגיה זו ראו: הרב אהרן ליכטנשטיין, "האם היהדות מכירה במוסר שאיננו תלוי בהלכה?", מוסר אביב – על מוסר, אמונה וחברה (אביעד הכהן וראובן ציגלר, עורכים), תשע"ו, עמ' 15-36; הרב יעקב אריאל, "החוק והמוסר הטבעי", ההלכה בימינו – מורשתה, לימודה, הוראתה ויישומה, (ללא ציון שנה), עמ' 337.

* הרב אורי שרקי, רב קהילת "בית יהודה" ע"ש הרב יהודה ליאון אשכנזי (מניטו) בירושלים, ר"מ במכון מאיר וי"ר "ברית עולם - המרכז העולמי לבני נוח".

¹ ויליאם אולברייט, מתקופת האבן ועד הנצרות; המונומנטליזם והתהליך ההיסטורי, מהדורה שנייה, 1968.

נראה שיוספוס פירש את הכתוב "אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאר" כזוהרה כלפי אלוהי העמים, וכך עולה מפשוטו של מקרא בהמשך הפסוק: "ונשיא בעמך", מכאן שתחילת הפסוק אינה מדברת באלוהים שבעמך. אך בהמשך דבריו מגנה יוספוס את המיתולוגיה היוונית בשל הדברים המגוחכים שהיא מייחסת לאלים. עולה מכאן שיוספוס מבחין בין העבודה הזרה הקדומה, שהיה בה יחס אל בורא העולם בדרך שהיא אמנם זרה לנו אך ישרה עבור האומות, לבין עבודת האלילים המאפיינת שלב מדורדר של ההכרה הדתית, שכלפיה ראוי הוא הלעג, וכדברי התלמוד: "כל ליצנותא אסירא בר מליצנותא דעבודה זרה" (מגילה כה ע"ב).

הרב אליהו בין אמוזג¹² מאריך להביא ראיות מן הקדמונים לפרשנות זו, ואף מביא שכן מפורש בספר הזוהר:¹³

בגין כך כתיב "איש איש כייקלל אלהיו" (ויק' כד:טו), אף על גב דפולחנא נוכראה היא... מאן דלייט ומבזה לון, "ונשיא חטאו".

אלא שמגמת ההיסטוריה, כפי שהיא עולה מן המקראות, היא ביטולם של האלים לעתיד לבוא. וכך פירש רש"י את הפסוק "שמע ישראל" (דב' ו:ד): "שמע ישראל, ה' - שהוא אלוהינו עתה ולא אלוהי האומות - הוא עתיד להיות ה' אחד, שנאמר (צפ' ג:ט): "כִּי־אֶזְכֹּר אֶל־עַמִּים שָׁפָה בְרוּרָה לְקָרָא כְּלָם בְּשֵׁם ה'". ונאמר (זכ' יד:ט): "בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וְשֵׁמוֹ אֶחָד".

אמונת הייחוד היא אפוא לא הכרזת אמונה סטטית, כי אם תכנית פעולה המקיפה את ההיסטוריה כולה, עד להרחבת הפנייה האלוקית אל עם ישראל לעבר האנושות כולה.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע
של אוניברסיטת בר-אילן

בכתובת: <http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת המייל של הדף:
dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

וכך פירש הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו) על פי הקבלה: ה', שהוא אלוהיכם, כלומר אלוהי ישראל המשגיח עליהם ישירות, הוא, עבור אומות העולם אלוהי האלוהים ואדוני האדונים.

פרשנות זו עומדת בניגוד בולט לזו של הרמב"ם ב"מורה הנבוכים":⁶

אמר "כי ה' אלוהיכם", וזה מדובר לכל מין האדם, ואחר כך אמר "הוא אלוהי האלוהים" כלומר אלוהי המלאכים ואדוני האדונים, אדון הגלגלים והכוכבים... ובפרט שאומרו "אלוהיכם" כולל כל מין האדם.

אמביוולנטיות זו בפירוש המקראות באה לידי ביטוי בדברי רש"י על הכתוב בדב' ד:יט:

"אֲשֶׁר חָלַק ה' אֶל־הַיָּד אֶתֶם לְכָל הָעַמִּים", להאיר להם. דבר אחר: לאלוהות.⁷

פרשנותם של המקובלים עומדת לכאורה בסתירה להלכה המפורשת, האוסרת עבודה זרה גם לבני אומות העולם.⁸ אלא שכפי הנראה קיים מעמד של מעין "תינוק שנשבה" גם אצל אומות העולם, שהרי לא מצאנו מעולם שיוכחו הנביאים את אומות העולם על עבודה זרה, אם עבודה בחוץ לארץ. וכך כותב רבינו בחיי ב"ר אשר:¹⁰

וזהו שאמר הכתוב: "אֲשֶׁר חָלַק ה' אֶל־הַיָּד אֶתֶם לְכָל הָעַמִּים תַּחַת כְּלֵה־שָׁמַיִם וְאֶתְכֶם לְקַח" (דב' ד:יט-כ). באר: כי הקב"ה נתנם לחלקם, לא לחלק ישראל, ולכן לא מצינו בכל התורה בשום מקום שיאשימו הכתוב את האומות בעניין עבודה זרה כי אם ישראל המיוחדים לחלקו יתעלה, וכן לא מצינו עונש לאומות בעובדם עבודה זרה אלא אם כן עבדו בארץ הקדושה.

מקור קדום לגישה זו יש למצוא בדבריו של יוסף בן מתתיהו בספרו נגד אפיון:¹¹

מחוקקנו אסר עלינו לדבר בלעג ובחרפה נגד האלים המקובלים בעמים אחרים, מתוך כבוד לעצם הכינוי "אלוהים".

⁶ חלק ב, פרק ו, עמ' קעו בתרגומו של ר"י קאפח.

⁷ להרחבת העניין עיינו במחלוקתם של רבי אליהו מזרחי (הרא"ם) והמהר"ל מפראג בגור אריה על דברים ו:ד.

⁸ משנה תורה הלכות מלכים פרק ט, הלכה א-ב.

⁹ חיזוק להשערה זו יש למצוא בדברי הרמב"ם (הלכות מלכים י, א), בדין אומר מותר בבן נח שחייב, שמביא דוגמה משפיכות דמים וגילוי עריות ולא מעבודה זרה.

¹⁰ פירוש על התורה, דברים לא:טז.

¹¹ תרגומו של אריה כשר הוצאת מרכז זלמן שזר, ירושלים תשנ"ז, כך ראשון עמ' סו (לג, 237).

¹² אם למקרא, ליוורנו תרל"ג, ויקרא כד:טו.
¹³ ח"ג קו, ב.